

Ewa Golachowska

Akademia im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wielkopolskim

Słownictwo religijne w dwóch współczesnych przekładach Ewangelii według Świętego Jana na język białoruski. Katolicyzm i Prawosławie

Streszczenie

Artykuł jest próbą porównania współczesnego białoruskiego słownictwa religijnego na przykładzie oficjalnych przekładów Ewangelii wg Świętego Jana w wersji prawosławnej i katolickiej. Porównanie to pokazuje mechanizm tworzenia leksyki konfesyjnej na potrzeby Kościoła Katolickiego i Cerkwi Prawosławnej na Białorusi. Zagadnienie unifikacji słownictwa religijnego we współczesnym języku białoruskim jest tematem chętnie podejmowanym przez badaczy. Szczególnie często naukowcy zajmowali się przekładami Biblii. Tłumacze wszystkich epok wkładali wiele wysiłku w przyswojenie językowi białoruskiemu słownictwa biblijnego oraz nazw własnych. Wyraźnie widoczna jest w nich przynależność konfesyjna każdego przekładu. To samo zjawisko obserwujemy w najnowszych oficjalnych przekładach.

Słowa kluczowe: leksyka religijna, przekłady Biblii, katolicyzm na Białorusi, Cerkiew Prawosławna na Białorusi

Celem artykułu jest porównanie współczesnego białoruskiego słownictwa konfesyjnego na podstawie przekładu Ewangelii wg Świętego Jana w wersji prawosławnej i katolickiej. Porównanie to pokazuje istotę mechanizmów tworzenia leksyki religijnej na potrzeby Kościoła Katolickiego i Cerkwi Prawosławnej na Białorusi, co jest obecnie ważnym tematem zarówno dla wiernych obu wyznań, jak i dla językoznawców zajmujących się współczesnym językiem białoruskim.

Zagadnienie unifikacji słownictwa religijnego we współczesnym języku białoruskim jest motywem często przewijającym się w pracach językoznawczych. Szczególne miejsce w tych rozważaniach zajmują kwestie dotyczące przekładów Biblii. Wynika to z faktu, że Cerkiew Prawosławna na Białorusi posługuje się językiem cerkiewnosłowiańskim i rosyjskim. Literatura religijna dostępna jest

w języku rosyjskim, a białoruski pojawia się w sferze sacrum niezwykle rzadko. Dostępny na stronach Soboru świętych Piotra i Pawła słowniczek terminów religijnych cerkiewnosłowiańsko-białoruski pokazuje wielką zbieżność¹ zbiorów leksyki cerkiewnosłowiańskiej i białoruskiej². Przekłady Biblii na język białoruski stają się unikalnym i ważnym źródłem białoruskiego słownictwa religijnego. Historia tłumaczenia Biblii na język białoruski zaczyna się od XVI wieku od działalności przekładowej Franciszka Skaryny. Od końca XVIII do początków wieku XX nie powstawały nowe przekłady na terenie Białorusi. Natomiast w wieku XX prace translatorskie były prowadzone niezwykle aktywnie. Powstało wtedy szereg tłumaczeń Pisma Świętego na białoruski, wydawanych, z przyczyn politycznych, poza granicami kraju. Ich autorami byli księża katolicy, protestanci i prawosławni. Tłumacze wkładali wiele wysiłku w przyswojenie językowi białoruskiemu słownictwa biblijnego oraz nazw własnych Ziemi Świętej. Jednak w obrębie jednego tłumaczenia odnajdziemy niekonsekwentnie stosowane antropimimy, toponimy i dowolność teologicznej terminologii. Przez współczesnych duchownych katolickich i prawosławnych przekłady te traktowane są jako „autorskie”, nienadające się do celów liturgicznych, a językoznawcy krytykują je często za zbyt dużą frekwencję albo cerkiewizmów, albo polonizmów, albo leksemów o rodowodzie gwarowym (niski rejestr). Wyraźnie widoczna jest też przynależność konfesyjna każdego przekładu, co najwyraźniej pokazuje brak jednolitego słownictwa.

Analizowany poniżej tekst jest nowym przekładem przygotowanym przez Synodalną Komisję Tłumaczeniową Białoruskiej Cerkwi Prawosławnej, która powstała z inicjatywy Bractwa Trzech Wileńskich Męczenników w latach 90. XX wieku. Zajmowała się ona przez 25 lat tłumaczeniem Nowego Testamentu na język białoruski, za podstawę przyjmując grecki oryginał. Członek komisji tłumaczeniowej, proboszcz Soboru Opieki Matki Boskiej w Grodnie ojciec Hieronim Roj, mówił o pracach tak:

„Początkowo pracowaliśmy nad Ewangeliami. Tłumaczyliśmy, potem wprowadzaliśmy korekty, poprawialiśmy, wyjaśnialiśmy. To była niezwykle skomplikowana praca. A potem zaczęliśmy pracować nad Dziejami Apostolskimi i Listami, by w ubiegłym roku ukończyć przekład. Nareszcie Białoruska Cerkiew Prawosławna ma swój synodalny przekład. Oczywiście, są tłumaczenia Nowego Testamentu i Biblii na

¹ E. Golachowska, *Katolickie słownictwa religijne we współczesnym języku białoruskim. Leksykografia i socjolingwistyka. Z polskich studiów slawistycznych. Językoznawstwo*, seria 13, t. 2, Prace na XVI Międzynarodowy Kongres Sławistów w Belgradzie 2018, Poznań 2018, s. 51-60.

² <http://sppsobor.by/bractva/vilna/belservice/48> [dostęp: 9.04.2019].

język białoruski, ale autorskie. Możemy wspomnieć przekład Wasila Siomuchy, albo pana Kłyszki, tłumaczenie brata Jakuba Kołasa. Ale tłumaczenie jest sprawą nadzwyczaj złożoną, która wymaga wysokich kompetencji i naprawdę wymaga pracy nie jednego człowieka, a całego zespołu. W Nowym Testamencie są takie teksty, nad którymi trzeba rozważać i rozważać. Najlepiej, gdy tłumaczenie robi się kolegialnie”³.

Według tłumaczy w prawosławnym przekładzie opracowano i konsekwentnie stosowano białoruskie słownictwo liturgiczne, teologiczne i terminologię oraz wykorzystano białoruskie formy imion biblijnych i nazw miejscowości⁴.

W artykule przekład ten został zestawiony z przekładem katolickim, który ukazał się w roku 2012⁵. Jest to pierwsze oficjalne katolickie wydanie poprzedzające ukazanie się całości Nowego Testamentu⁶ w języku białoruskim. Przygotowała go Sekcja ds. Przekładu Tekstów Liturgicznych i Oficjalnych Dokumentów Kościoła, która działa w ramach Komisji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Konferencji Episkopatu Białorusi na podstawie *Novum Testamentum Graece*⁷ oraz *Novum Testamentum Graece*⁸.

W poniższej, krótkiej analizie nie chodzi o ocenę jakości tekstów lub wierności przekładów oryginałowi, a jedynie o zwrócenie uwagi na różnorodność współczesnego białoruskiego języka religijnego wyraźnie rozpadającego się na dwa nurty: prawosławny i katolicki.

Język i styl Biblii uznawany jest za jeden z bardziej charakterystycznych. Jednak o jego odmienności decyduje głównie składnia, frazeologia i specyficzne gatunki literackie, w mniejszej mierze słownictwo. Bogatszymi źródłami słownictwa będą teksty liturgiczne oraz dzieła teologiczne zawierające nazwy sakramentów, okresów liturgicznych i świąt, godności, tytułów, urzędów i instytucji kościelnych, budynków i obiektów, modlitw, nabożeństw, osób, tytułów utworów religijnych. W obu tekstach Ewangelii odnaleziono jedynie podstawowe słownictwo teologiczne, leksemy opisujące realia życia społecznego tego okresu, imiona biblijne oraz toponimy.

Analiza pozwoliła wyodrębnić podstawowe leksemy wspólne dla obu konfesji. Ich lista jest krótka:

³ <http://belsat.eu/pl/news/nowy-testament-przetlumaczono-na-bialoruski-prace-trwaly-25-lat/> [dostęp: 9.04.2019].

⁴ Wersja elektroniczna przekładu dostępna jest na stronie internetowej: <http://sppsobor.by/bractva/vilna/bible/evangelli/451> [dostęp: 09.04.2019].

⁵ Святое Евангелле, Mińsk: Про Хрысто 2012.

⁶ Новы Запавет, Mińsk: Про Хрысто 2012.

⁷ ed. B. Aland et K. Aland, J. Karavidopoulos, C. Martini, B. Metzger, Stuttgart 1993.

⁸ ed. B. Aland et K. Aland, J. Karavidopoulos, C. Martini, B. Metzger, Stuttgart 2012.

Бог, грахі, крыж, прарок, хрысціць, цуды, цуд, Айцец, манна, святар, пісанне, апошні дзень, левіты, фарысеі.

A także nazwy dwuelementowe:

Адзінародны Сын, Сын Чалавечы, Сын Божы, Пастыр добры, Дух Святы,

Lista terminów podstawowych dla chrześcijan różnie brzmiących w obu wyznaniach wygląda następująco (w pierwszej kolumnie wyraz pochodzący z przekładu prawosławnego, w drugiej – katolickiego):

*Гасподзь / Пан
блажэнныя / шчаслівыя
Месія/ Месія (Mesjasz)
Пасха Іудзейская/ Пасха юдэйская
Субота / шабат
уваскрэс / уваскрос
Храм/ святыня
Плоць / цела
Асанна/ гасанна
Равві/ раббі
Ісціна / праўда
Іісус Хрыстос / Езус Хрыстус
Спасіцель свету/ Збаўца свету,
Агнец Божы / Баранак Божы
Цар Ізраілеў / кароль юдэйскі
Царства Маё / валадарства Маё
праўду, праўду кажучу / запраўды кажучу вам*

Liczną grupę stanowią nazwy własne. Przeważają różne zapisy w porównywanych przekładach antroponimów i toponimów:

*Аўраам / Абрагам
Варавва / Бараба
Іаан / Ян
Іакаў / Іосіфу*

Ярдан/Ярдан
Іерусаліма / Ерузалем
Ізраіль /Ізраэль
Іля / Ілля (Eliasz)
Ісаія/ Ісая
Іуда Іскарыёта/ Юда Іскарыёта
іудзеі / юдзеі
Кіфа/ Кефас
Каіафа / Каяфа
Маісей / Майсей
Марфа/ Марта
Марыя Магдаліна/ Марыя Магдалена
Нафанаіл / Натанаэль
Нікадзім/ Нікадэм
Сіман Пётр / Сыман Пётр

Віфанія /Бэтанія
Віфсаідыа / Бэтсаіда
Гаввафа/ Габата
Галгофа/ Галгота
Іудзеа / Юзеа
Ярдан/Ярдан
Капернаум/ Кафарнаум
Ліфостратон / Літастрат
гара Елеонская / Аліўная гара (Góra Oliwna)

Krótszą jest lista współbrzmiących nazw własnych wyekscerpowanych z obu przekładów. Są to antroponimy: *Андрэй, Анны (Annasz), Лазар, Марыя, Марыя Клеопав, Пілат, Сіман, Фама Блізнюк, Філін* i toponimy: *Галілеа, Ефраім, Кана Галілейска, Самарыя*

Ten krótki przegląd słownictwa (głównie toponimów i antroponimów) wyraźnie pokazuje związki przekładu prawosławnego z tradycją cerkiewnosłowiańską, katolickiego zaś z polską. Wierność obu wzorcom jest wyraźna nawet wtedy, gdy mamy do czynienia z tradycją zapisu, a wymowa pozostaje taka sama (*Ярдан/Ярдан, Маісей / Майсей, іудзеі / юдзеі*). Użytkownicy języka białoruskiego (niezwiązani z pracami przekładowymi tekstów religijnych) pytani o ocenę obu wariantów zwracają uwagę na bliski związek przekładu prawosławnego ze wzorcem

staro-cerkiewno-słowiańskim, z wysokim stylem religijnym, który jednak nie przenika do ogólnego języka białoruskiego. Mówiąc o tym, przypominają o fakcie głębokiej ateizacji białoruskiego społeczeństwa i w związku z tym na ograniczone możliwości oddziaływania języka Cerkwi na ogólny język białoruski. Słownictwo przekładu katolickiego częściej, ich zdaniem, sięga do współczesnego języka białoruskiego oraz posiłkuje się licznymi kalkami z języka polskiego (*Баранак Божы, Езус Хрыстус, Аліўная гара*).

Takie kształtowanie słownictwa ma bezpośredni związek z odmienną sytuacją socjolingwistyczną wiernych Kościoła Katolickiego oraz Cerkwi Prawosławnej na Białorusi.

Sytuacja językowa w Kościele Katolickim była już niejednokrotnie przedmiotem opisu⁹. Tu zostanie ukazana skrótowo. Język polski do dziś jest językiem modlitwy katolików najstarszego pokolenia oraz chętnie wybieranym przez nich językiem liturgii. Pokolenie średnie i młodsze modli się także w języku białoruskim i uczęszcza na białoruskie nabożeństw. Pokolenie starsze (50-60 lat) jest grupą najbardziej zateizowaną i kwestie religijne często nie mają dla niej znaczenia. Jednak często ze względu na fakt, że modlitwy w ich domu wypowiedane były po polsku, darzy ten język szczególnym szacunkiem. Zagadnienia związane z wprowadzeniem w latach dziewięćdziesiątych języka białoruskiego do liturgii Kościoła Katolickiego na Białorusi stały się ważne ze względów społecznych i kulturowych. W podejmowanych od początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku badaniach zwracano uwagę na subiektywne wyznaczniki identyfikacji narodowej oraz na jej związek z religią i jej językiem. Pisano o katolikach, którzy mimo słabej znajomości polskiego, modlili się zawsze po polsku i zawsze deklarowali się jako Polacy. Do dziś na Białorusi zachodniej, zwłaszcza na Grodzieńszczyźnie, określenie Polak-katolik ma zastosowanie do większości przedstawicieli starszego pokolenia. Na wschodzie kraju katolicyzm nie łączy się w prosty sposób z polskością, ale wielu katolików tego regionu, zwłaszcza najstarszych, pamięta o swych polskich korzeniach i ma w pamięci polskie modlitwy i pieśni religijne.

Na Białorusi są środowiska, które pomimo dwudziestu lat funkcjonowania języka białoruskiego w liturgii nie pogodziły się z jego wprowadzeniem. Największe różnice postaw wobec białoruszczyzny w Kościele spotykamy w najstarszym pokoleniu. Osoby młodsze rzadko wypowiadają kategorię sądów sprzeciwiających się obecności języka białoruskiego w liturgii. Więcej przeciwników białoruskiego spotkamy na zachodzie, zwłaszcza na Grodzieńszczyźnie,

⁹ E. Golachowska, *Jak mówić do Pana Boga. Wielojęzyczność katolików na Białorusi na przełomie XX i XXI wieku*, Warszawa 2012.

mniej w Mińsku i na wschodzie kraju, tam protestować przeciwko białoruskiemu w kościele będą zwykle osoby wychowane na Grodzieńszczyźnie. Polacy uznający, że tylko polszczyzna godna jest użycia w sferze sacrum, szczególnie źle oceniają łączenie języków na mszy św., na której wprawdzie liturgia sprawowana jest po polsku, jednak w kazaniach i pieśniach brzmi białoruski. Wierni odczuwają to jako odebranie im nawet tej mszy, która miała być po polsku, oraz zlekceważenie ich prawa do wyboru języka w kościele. Do przeciwników języka białoruskiego należą osoby broniące polskości Kościoła na Białorusi i uważające język białoruski za niski, niegodny roli języka liturgicznego.

Nowa leksyka religijna jest wyraźnym wskaźnikiem samoświadomości Kościoła katolickiego na Białorusi. Widać w niej nawiązywanie do polskich wzorców, choć można sięgnąć do leksyki religijnej istniejącej w literackim języku białoruskim, ale ta często ma źródła w języku staro-cerkiewno-słowiańskim, co widocznie jest trudne do przyjęcia w katolickim środowisku na Białorusi. W rezultacie mamy paradoksalną sytuację: niechęć starszych wiernych do wprowadzenia języka białoruskiego do Kościoła oraz białoruską leksykę religijną, która kształtowana jest z wykorzystaniem polskich wzorców, a tym samym szanuje przyzwyczajenia językowe i kulturowe wiernych Kościoła katolickiego na Białorusi.

Zupełnie inaczej wygląda sytuacja wśród wiernych Cerkwi prawosławnej. Tak, jak większość społeczeństwa białoruskiego, najczęściej we wszystkich sferach posługują się językiem rosyjskim. Brzmi on również w cerkwi, choć tam w tekstach liturgicznych pojawia się staro-cerkiewno-słowiański. Warto postawić pytanie i sprawdzić podczas kolejnych badań, czy odrębność tego języka od rosyjskiego jest dla wiernych wyrazista.

W wywiadzie z proboszczem Soboru Świętopokrowskiego w Grodnie ojcem Georgijem Pojem czytamy:

„Oczywiście, bardzo boleśnie odbijają się na życiu Cerkwi te powszechne procesy, które przeżywa nasze społeczeństwo. Obywatele Białorusi w większości nie bardzo interesują się białoruskim językiem i kulturą. Społeczność cerkiewną tworzą zwykli ludzie. Skoro w życiu społecznym od czasu do czasu można się spotkać z jakąś podejrzliwością wobec białoruskiej kultury, to bywa i tak, że takie nastroje przynoszone są do cerkwi. Możliwe, że ktoś gdzieś sądzi, że dla języka białoruskiego nie ma miejsca w życiu Cerkwi. Jednak większość prawosławnych wiernych odnosi się do języka białoruskiego pozytywnie, chociaż sami nie mówią po białorusku. Obecnie można używać języka białoruskiego we wszystkich

aspektach życia naszego kościoła: i w kazaniach, i w nabożeństwach, i w publikacjach, i w dokumentacji. Ale niestety, naprawdę nieczęsto wykorzystujemy tę możliwość. Wydaje mi się, że niedostatecznie dbamy o zachowanie naszej kultury i języka”¹⁰.

Z moich obserwacji wynika, że kwestia używania języka białoruskiego w cerkwi staje się coraz bardziej znacząca dla wiernych. Wprawdzie dla osób regularnie praktykujących język staro-cerkiewno-słowiański jest zrozumiały i akceptowalny, to jednak literatura religijna dostępna w języku rosyjskim, choć zrozumiała, nie przez wszystkich jest chętnie wykorzystywana. Coraz częściej prawosławni (zwłaszcza młodzi) zadają pytania o teksty religijne (teksty Biblii, literatury religijnej) w języku białoruskim oraz o używanie białoruszczyzny w liturgii Cerkwi prawosławnej.

Jest to szczególnie potrzebne osobom nawróconym lub ochrzczone w wieku dojrzałym, które nie miały dotąd kontaktu ze staro-cerkiewno-słowiańskim i jego zrozumienie wymaga znacznego wysiłku.

Wydaje się, że kwestie dotyczące unifikacji słownictwa religijnego we współczesnym języku białoruskim są na razie otwarte. Mamy przed sobą fascynującą perspektywę śledzenia powstawania i rozwoju tej leksyki. Zobaczymy, jakie słownictwo z kręgu sacrum przedostanie się do publicystyki, utworów prozatorskich i poezji. Czy będzie to któryś z wariantów konfesyjnych, czy zunifikowane słownictwo wspólne dla wszystkich chrześcijan Białorusi?

Bibliografia

Źródła:

1. Святое Евангелле, Mińsk: Про Хрысто 2012
2. Новы Запавет, Mińsk: Про Хрысто 2012

Źródła internetowe:

1. <http://sppsobor.by/bractva/vilna/belservice/48>.
2. <http://belsat.eu/pl/news/nowy-testament-przetlumaczono-na-bialoruski-prace-trwaly-25-lat/>.
3. <http://sppsobor.by/bractva/vilna/bible/evangelli/451>.
4. <https://catholic.by/3/lib/bible>.
5. <http://belsat.eu/pl/news/jestesmy-odpowiedzialni-przed-bogiem-za-zachowanie-jezyka-jaki-nam-dal/>.

¹⁰ <http://belsat.eu/pl/news/jestesmy-odpowiedzialni-przed-bogiem-za-zachowanie-jezyka-jaki-nam-dal/> [dostęp: 9.04.2019].

Opracowania:

1. Golachowska E., *Jak mówić do Pana Boga. Wielojęzyczność katolików na Białorusi na przełomie XX i XXI wieku*, Warszawa 2012.
2. Golachowska E., *Katolickie słownictwa religijne we współczesnym języku białoruskim. Leksykografia i socjolingwistyka. Z polskich studiów slawistycznych. Językoznawstwo*, seria 13, t. 2, Prace na XVI Międzynarodowy Kongres Slawistów w Belgradzie 2018, Poznań 2018, s. 51-60.

**Religious vocabulary in two contemporary translations
of The Gospel of John into Belarusian**

Abstract

The aim of the article is to compare contemporary Belarusian confessional vocabulary on the basis of official translations of The Gospel of John in the Orthodox and the Catholic version. This comparison shows the matter of mechanisms behind creating religious lexis for the purposes of Catholic and Eastern Orthodox Church, which is currently an important topic for those faithful to both of those religions, as well as for linguists dealing with the Belarusian language.

The unification of religious vocabulary in contemporary Belarusian language is the motif which frequently appears in linguistic works. A special consideration is given to the analysis of the translations of the Bible. Bible translations into Belarusian have their origins in the activities of Skaryna. Translators had put a lot of effort into implementing religious vocabulary and the names of Holy Land into Belarusian language. The confessional affiliation is clearly visible in each of those translations. The same phenomenon can be seen in the contemporary Bible translations.

Keywords: religious vocabulary, Bible translations, Catholicism in Belarus, Belarusian Orthodox Church